

Het orgel in de kinder- en jeugdliteratuur – een inventarisatie (Ruud Hoogenboom)

Met name bij kinder- en jeugdboeken speelt het draaiorgel een grotere rol dan het (kerk)orgel.¹ Gelukkig heb ik toch nog wat boeken gevonden waarin het orgel en de organist een plekje kregen, deels uit degelijk christelijke hoek. Veel beschrijvingen vonden we terug in het Centraal Bestand Kinderboeken van de Koninklijke Bibliotheek. In sommige boeken zit wellicht een mooi educatief verhaal, dat geschikt te maken is voor deze tijd.

'De muziek', 'Het noorderlicht' en 'Het orgel' uit: 'Leerzaam Mengelwerk voor de Jeugd', tweede druk, Leyden, P.H. Trap, 1820

De zilveren schaatsen (1902)

In *De zilveren schaatsen. Een schets uit het Noordhollandschen volksleven* van Mary Mapes Dodge (vertaling P.J. Andriessen) bezoeken in hoofdstuk 6 een aantal jongens een orgelbespeling in de Grote Kerk in Haarlem. Een van hen, Karel Schimmel, vertelt hen over het Christiaan Müller-orgel en ze luisteren op een gegeven moment 'beweging- en sprakeloos', als aan de grond genageld. Dat ooit Händel o het instrument speelde, veel beter dan de eigen organist, komt ook ter sprake.

Pietje Bell, of de lotgevallen van een ondeugenden jongen (1914)

In hoofdstuk 20 in *Pietje Bell en het Kerstfeest* van Chris van Abkoude is beneden in de kerk een klein spreekgestoelte opgesteld voor de meesters die wat zouden vertellen. "Het feest begon. Er werd wat gezongen en orgel gespeeld. Na het zingen werd het stil. Daar klonk opeens het sterkte geluid van een gramophone door de kerk". Pietje Bell bediende die met 'Stille Nacht, heilige nacht' vanaf de preekstoel. Dat werd niet echt op prijs gesteld.

Kruimeltje (1922)

In het bekende jeugdboek *Kruimeltje* van Chris van Abkoude wilde Kruimeltje, een jongen van 10 jaar, op een koude decembernacht in Rotterdam in de kerk gaan luisteren naar de kerstmuziek van het orgel en werd hij eruit getrapt. Toen ging hij tegen een pilaar van de kerk aan slapen en de politie pakte hem op.

Familie Heesters (1955)

Dit jeugdboek van Bé Nijenhuis verscheen bij uitgeverij De Groot Goudriaan. Evert Heesters gaat mee met de jaarlijkse pleziertocht van het christelijk rusthuis. Ook opa Habbema gaat mee; hij verblijft in het rusthuis. Hij is helemaal bezeten van zijn orgeltje, maar die mag eigenlijk niet mee van sommigen. Een zekere Marga vindt dat zielig en belt op naar het huis. Op het laatste moment mag het orgeltje toch mee.

Het verhaal van de muziek (1974)

In dit (vertaalde) jeugdboek over muziek(geschiedenis) schrijft Nicholas Ingman over het ontstaan van polyfonie het volgende: "Het toeval wil dat paus Vitalianus in de zevende eeuw weer voorzichtig muziekinstrumenten in de kerk toeliet. [...] Het instrument dat hiervoor gekozen werd, was het orgel. Niet het grote indrukwekkende instrument van tegenwoordig, maar een klein gevalletje, dat gemakkelijk mee te dragen kon worden in een processie en slechts tien tot twaalf pijpen had. Het orgel moest dienen om de dirigent te helpen bij het kiezen van de begintoon van de zang (intoneren). De toonhoogte van de orgels was eerder een kwestie van smaak dan van afspraak, er bestond nogal wat verschil in. Meestal hadden ze één enkele rij pijpen, maar soms twee rijen pijpen die vier of vijf tonen (kwart of kwint) uit elkaar lagen en bespeeld werden door twee organisten. Deze laatste orgels waren de oorzaak van het ontstaan van geharmoniseerde koorzang. De dirigenten vonden namelijk deze tweestemmige orgelmuziek zo mooi, dat zij het de zangers lieten nadoen. Dit werd zo populair dat deze methode een eigen naam kreeg: organum, het eerste echte begin van de harmonie. [...] Toen het organum eenmaal ingeburgerd was, kwam het harmoniseren snel op gang".
Hoofdstuk 13 gaat zelfs over de geschiedenis van het orgel en later komt ook het waterorgel van Ktesibos uitgebreid aan bod.²

De koordirigent (1979)

Een boek van Jacob Overeem: De gebochelde jongen Siem de Lavier, ofwel Siem 'de bultenaar', is een eenvoudige boerenzoon op de Veluwe, maar zijn interesse ligt in de muziek. Vooral het bespelen van een orgel is zijn grootste wens. Het lukt hem zich deze kunst eigen te maken en hij start zijn carrière als koordirigent.

Simon van de 'Stormvogel' (1981)

De hoofdpersoon zit in de hoogste klas van de lagere school in een klein Zeeuws dorpje. 's Zondags is hij het trouwe hulpje van de organist. Tijdens de Watersnoodramp van 1953 redt hij een drenkeling. De auteur is Pleun R. Troost.

Petra en Ernst vinden toch het geluk (1981)

De wrok die een jongeman na zijn moeders dood koestert tegen God, leidt tot een verwijdering tussen hem en zijn meisje. Na veel onzekerheid komt hij tot aanvaarding, hervat zijn orgelspel en knoopt ook de band met zijn vriendin weer aan. Een boek van Nelleke Wander.

Op bezoek in de toekomst (1983)

In deze uitgave een science fictionverhaal van Jules Verne: *Meneer Ré-dièze en juffrouw Mi-Bémol* is een ik-verhaal over belevenissen met een **orgel** in een Zwitsers dorp.

De orgelpijp van professor Avalos (1984)

Dit boekje verscheen als nr. 1589 in de serie Vlaamse Filmpjes en is een pseudo-wetenschappelijk verhaaltje over een onderzoek naar de gevolgen van het infrageluid voor de mens. De auteur is Alfo Smits.

Eens op mijn weg (1985)

Een boek van Leni Saris: Als Chantal voor het eerst kennis maakt met Alexis, is het direct duidelijk dat zij verliefd op elkaar worden. Alexis is een beroemde organist: rijk, mooi en heeft onberispelijke manieren. Vanwege zijn beroep is hij echter bijna voortdurend op reis.

Polle de orgeljongen (1987)

Van de hand van Mensje van Keulen verscheen in 1987 het boek *Polle de orgeljongen*. Het is een voorleesboek voor de onderbouw van de basisschool en zelf te lezen vanaf 8 jaar. In het verhaal wonen de twee zusjes Mora en Alma in een paleis, maar is hebzuchtig, jaloers en hebzuchtig. Daarom brengt Alma haar zoontje Polle in veiligheid bij een reuzenechtpaar. Als zijn moeder echter doodziek is, weigert Mora hem de toegang tot het paleis. Polle bedenkt een plan. Dankzij een reusachtig orgel loopt het toch nog goed af.

Verhalenverteller Frank Belt en organist Eeuwe Zijlstra maakten op basis van dit boek een voorstelling mét lesbief voor scholen. De première van 'Polle de Orgeljongen' vond plaats op 2 november 2017 in de Grote Kerk te Harlingen. In de voorstelling kreeg het orgel een eigen verhalende rol. "Met Polle halen we het orgel uit de kerkelijke setting", aldus Zijlstra.³

Boekcover

Affiche voor de première in 2017

Haar naam is Doro M. (1987)

Gerda van Cleemput schreef dit boek. Na de Tweede Wereldoorlog ontdekt een meisje het dagboek van haar overleden moeder. Zo komt ze tot de ontdekking dat ze een pleegkind is. In 1953 als zij twaalf jaar is blijkt ze, als enige van de familie, zeer muzikaal te zijn. Toch herinnert zij zich haar vader achter het orgel. Vragen daarnaar leveren alleen ontwijkende antwoorden op.

Is alles hier klassiek? (1988)

Bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Concertgebouworkest verscheen van Miek Dorrestein *Is alles hier klassiek?* (1988). Op blz.59 lopen Woutje, Hugo en Maartje rond in het Concertgebouw. "Heel voorzichtig en onhoorbaar ging ze zitten om naar het orkest te luisteren. De jongens bleven staan. Ze waren nog lang niet uitgekeken. Woutje had net zo'n gevoel als hij in een kerk had. Dat kwam zeker door het grote orgel tegen de achterwand van het podium. Het leek een heel klein beetje op het ouderwetse buffet van zijn opoe. De orgelpijpen deden hem denken aan de stijf geplooid gordijntjes achter de glazen deurtjes. En het houtwerk had ook van die mooi

uitgesneden tierelantijnen. Aan weerskanten van het orgel liepen twee trappen schuin omlaag. Daar was zeker het mannetje met de bolhoed vanaf gekomen ." Van Alex de Wolf een paar bladzijden verder een prachtige tekening van het orgel.⁴

Over mijn jeugd, Albert Schweizer (1924/1990)

In dit uit het Duits vertaalde boek vertelt de organist Schweizer onder meer over zijn liefde voor het orgel. Geschikt voor jeugd vanaf ca.14 jaar.

Haydn en Mozart (1991)

Enige citaten over Haydn en Mozart uit de Gottmer Junior Componistenreeks van 1991:

In 1772 componeerde Haydn "de Mis St. Johannes de Deo, die ook wel 'Kleine orgelmis' genoemd wordt, omdat in het Benedictus een heel moeilijke orgelsolo voorkomt."

"In het voorjaar van 1766 is het dan zover [...] Natuurlijk moet er ook een bezoek aan de grote Sint-Bavokerk met het beroemde Müller-orgel gebracht worden. De stadsorganist Henricus Radeker, Johannes Enschedé en Leopold luisteren met verbazing naar het prachtige spel van de tienjarige Wolfgang op dit beroemde orgel".⁵

Wibren (1991)

Wibren komt in conflict met zijn strenge en botte vader, die slechts gehoorzaamheid en goede schoolresultaten van hem verlangt, terwijl Wibrens hart uitgaat naar de orgelmuziek. Dit loopt in het reformatorische gezin zo hoog op dat Wibren wegloopt naar Rotterdam. Een boek van Jan Hendrik van Doleweerd.

De verdwenen orgelpijp (1994)

Rens en zijn vrienden houden van orgelspelen. Een orgelpijp van het te repareren orgel is ontvreemd. Na de restauratie van de kerk mag Rens ook in de kerk spelen. Maar dat willen de andere jongens ook wel. Geschreven door Lenie Ippel-Breedveld.

Van een dorp, een jongen en een orgel (1996)

Dit kerstverhaal verscheen in 'Boekenpost', afl.21 (deel 4, 1995/1996) en is geschreven door Janke van der Veer. Als vertelverhaal is dit op een dubbel-CD gezet door de concertzanger Pieter Vis.

Een pony is haar vriend (1999)

C.M. de Putter-Dekker is de auteur. Annebrien lijdt vanaf haar geboorte aan een oogziekte. Met de hulp van een blindeninstituut en haar ouders groeit het meisje zelfbewust op en kan ze weer terug naar de basisschool in het dorp. Ze geniet van het rijden op haar pony en weet haar gevoelens vooral via orgelmuziek te uiten.

Stille nacht, heilige nacht (1999)

Prentenboek door Maja Dúšiková en vertaald uit het Duits. Omdat een hongerige muis de blaasbalg van het orgel kapot heeft geknabbeld, kan de organist geen muziek maken en schrijft hij samen met de pastoor het lied 'Stille nacht, heilige nacht'.

Koekoeksjong (2001)

In het boek *Het Koekoeksjong* (2001) van Jos de Valk speelt de opa van hoofdpersoon Kwinten orgel in de plaatselijke kerk. De vader van zijn opa vond vroeger dat opa met orgelspelen niets zou kunnen bereiken.

Brand en Berlijn (2004)

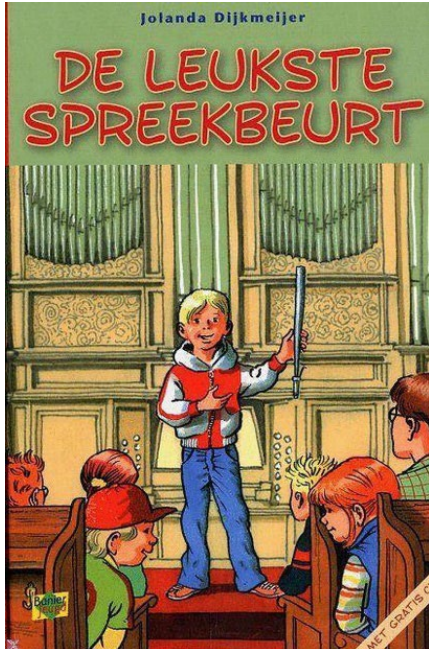
In 2004 verscheen het jeugdboek *Brand in Berlijn* van Riny van der Mark. Hierin vertelt de 15-jarige hoofdpersoon Wolf dat hij viool en orgel speelt.

Het wind-zing-ding (2004)

In dit muzikale sprookje over de wind die zo graag wilde zingen van Pjotr Kolderski (mét cd) i.s.m. Stichting Rotterdams Jongenskoor is Edwin Rutten de verteller. Componist is Fons Merkies. Uiteraard speelt ook het orgel een rol.

De leukste spreekbeurt (2006)

Jolanda Dijkmeijer schreef dit aansprekende boek mét cd (met kerkliederen en hoe het stemmen plaatsvindt!) voor kinderen vanaf 8 jaar. Wouter moet een spreekbeurt over orgels houden. Hij vindt orgels saai, totdat hij iemand tegenkomt die hem van alles over orgels vertelt.⁶

Hans en Laura op de Veluwe (2007)

Hans en Laura logeren in de vakantie bij opa en oma. Op zondag gaan ze naar de kerk. Hans vindt het vreemd dat een vrouw orgel speelt (Laura niet). Een voorlees- of zelfleesboek van Eeuwoud Koolmees.

Stille Nacht (2009)

Als het kerstfeest nadert, ontdekken de muizen dat het kinderkoor bij het orgel zal zingen. Dat lawaai zal vreselijk zijn. Daarom knagen ze de blaasbalg door. Het orgel sputtert en zwijgt. Een prentenboek van Vickie Howie.

De muis van Bovendorp (2012)

Als Muis honger heeft, eet hij in de kerk van Bovendorp de orgelslang op. Nu is er geen muziek bij de kerstviering. De dominee schrijft een nieuw lied over een stille nacht. Een prentenboek van Erik Idema.

Schuilplaats is gevaren: verhalen over Gods kinderen in oorlogstijd (2015)

B. Hooghwerff is de auteur van dit boek, waarin dominee Kars in het bijzijn van Duitse soldaten twee coupletten van het Wilhelmus op het kerkorgel speelt.

Het bedorgeltje van Jakob Balck (2017)

Een historische jeugdroman, geschreven in opdracht van de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd door Harm de Jonge, als orgelproject voor de jeugd toen Theo Jellema stadsorganist werd van Leeuwarden.⁷ Het is 1727, het jaar dat Rebecca Balck overlijdt. Zij is de zus van Jakob Balck. Als hij naar zijn bedorgeltje luistert, denkt hij soms dat zij er nog is. Dan hoort hij haar weer zingen. Heel even gelooft hij dan dat het echt is en verdriet niet bestaat. Maar het nieuwe orgel dat ze in de kerk bouwen zal Rebecca nooit meer horen. De feestelijke inwijding zal ze missen, of kan Jakob toch nog iets voor haar doen? Kan de wonderlijke kermisjongen Pier Pirello hem misschien helpen? Pier zit vol listen en is nergens bang voor, zelfs niet voor een vuurspuwende basilisk!

Stille Nacht (2018)

Het verhaal over de Oostenrijkse pastoor Mohr, die ontdekt dat het orgel stuk is en meester Gruber het bekende kerstlied schrijft.

De vloek van de vliegende olifantes (2019)

Vertaling uit het Engels van een boek van Kate DiCamillo. Louise Olifante (12, ik-figuur) wordt door haar oma midden in de nacht meegenomen. Ze moeten weg om de vloek van haar oma's vader te ontlopen. Ze stranden in een klein dorpje in Georgia. Het Amerikaanse dorpsleven wordt met het motel, de kerk met de predikant en de organiste sfeervol neergezet.

Applaus voor Pim en Lieke (2019)

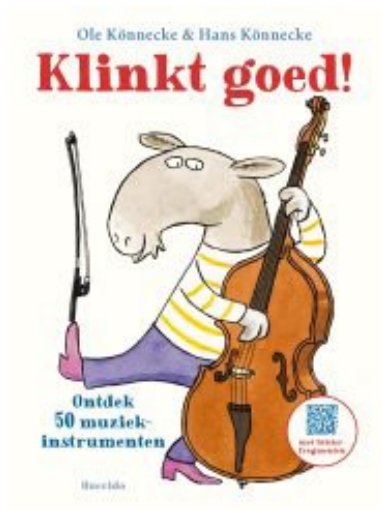
G. Luytjes-Mensink schreef dit boek. Lieke en haar broer Pim gaan bij een koor. Ze gaan geld inzamelen voor een nieuw orgel. Maar dan is de envelop met geld zoek.

Klinkt goed! (2023)

In 2023 verscheen van O. en H. Könnecke een interessant boek over ruim 50 instrumenten. Een leerzaam boek, uit het Duits vertaald, met grappige illustraties van musicerende dieren. Bij elke illustratie staat in het kort, met grote letters en in eenvoudig taalgebruik (onderbouw lagere school) een uitleg. Via een QR-code kan je van elk instrument een voor de gelegenheid gemaakt stukje muziek beluisteren, gespeeld door professionele muzikanten.

Er is ook een pijporgel ("Een orgel is groot en ontzagwekkend, en hij kan knetterhard. [...] Misschien kun je er eentje voor je verjaardag vragen. Wel eerst even kijken of hij in je kamer past."). Helaas krijg je via de QR-code een vreselijk elektronisch orgel-stukje.

Ruud Hoogenboom

Literatuur/bronnen:

Met dank aan Rian van de Sande (medewerker collectie Letterkundig Museum/Kinderboekmuseum, Den Haag, 2016)

- 1) Een klein deel van de gevonden jeugdliteratuur is afkomstig via www.scholieren.com, een groot gedeelte via www.kb.nl (Centraal Bestand Kinderboeken) en <https://dbnl.nl> (zoekwoord 'orgel')
- 2) Nicholas Ingman (tekst) en Bernard Brett (illustraties), *Het verhaal van de muziek*, Uitg. Ploegsma, 1974; blz.40, 42-43, 123, 124
- 3) <http://www.mensjevankeulen.nl/titels/kindertitels/polle.htm>; A. Bakker, *Schoolkinderen genieten van Polle de Orgeljongen*, in: De Orgelvriend, november 2020, blz.5; *Polle de Orgeljongen* in: NotaBene, november 2017)
- 4) Miek Dorrestein (tekst) en Alex de Wolf (illustraties); *Is alles hier klassiek?* Uitg. Ploegsma, 1988; uitgave b.g.v. het 100-jarig bestaan van het Concertgebouworkest; blz.59 en 66
- 5) Wendy Thompson, *Joseph Haydn* (blz.25) en *Wolfgang Amadeus Mozart* (blz.9), uit: Gottmer Junior Componistenreeks, 1991
- 6) S. Hoogenboom, *De leukste spreekbeurt (over het orgel)*, recensie in: KDOV-blad, zomer 2007, blz.34-35
- 7) G. Schaap (red.), *Theo Jellema wordt stadsorganist*, in: De Orgelvriend, sept. 2017, blz.2; <https://www.harmdejonge.nl/boeken/het-bedorgeltje-van-jakob-balck/>